

## عبدالرحمان صوفی\*

ابوالحسن عبدالرحمان بن عمر صوفی، اخترشناس ایرانی در ۱۴ محرم ۲۹۱ قمری / ۲۸۲ شمسی / ۹۰۳ میلادی در ری به دنیا آمد و در ۱۳ محرم ۳۲۷ قمری / ۹۸۶/۲۶۵ میلادی در شیراز دیده بر جهان بست. اصل وی از فسا بود. در سال ۳۲۷ قمری در اصفهان نزد ابن عمید وزیر آل بویه می‌زیست و در سال ۳۴۹ قمری در اصفهان در دربار عضدالدوله دیلمی به سر می‌برد. صوفی کره سیمینی به وزن تقریبی ۹۰ کیلوگرم (سی هزار درهم) برای عضدالدوله دیلمی (که نزد صوفی اخترشناسی می‌آموخت) ساخته بود که بعدها در کتابخانه کاخ سلاطین فاطمی در مصر نگهداری می‌شد. آموزگار صوفی دو کار اخترشناسی محمدبن‌الحسین بود. صوفی در سال ۳۳۵ قمری هنگام دیدار از رصدخانه ابوحنیفه دینوری در دینور با استادش همراه بوده است. عبدالرحمان صوفی در سال ۳۵۹ قمری در شیراز به رصد پرداخته است. امروزه زیجی از او در دست نداریم ولی ابن یونس (منجم دربار فاطمیان مصر متوفی به سال ۳۹۹ قمری) در زیج کبیر حاکمی زیج صوفی را ستوده و پارامتر اساسی برای حرکت میانگین خورشید را از آن نقل کرده است. بیرونی هم در کتاب تحدید [۱] خود زمان آغاز و پایان این رصد را ذکر کرده است.

اثر معروف و پر ارج صوفی که در شیراز نوشته شده، صورالکواکب الثابتة است که نامهای دیگری هم دارد و عموماً صورالکواکب نامیده می‌شود. این کتاب مهم که صوفی آن را به زبان عربی در توصیف صورتهای فلکی نوشته است در میان آثار نجومی دوره اسلامی اهمیت بی نظیری دارد و از زمان تألیف تا نیمه قرن نوزدهم میلادی در شرق و غرب یکی از مراجع معتبر در مورد ستارگان محسوب می‌شده است. خواجه نصیرالدین طوسی در سال ۶۴۷ قمری آن را به فارسی ترجمه کرد. نسخه خطی این ترجمه به خط خود طوسی در کتابخانه ایاصوفیه استانبول موجود است و چاپ عکسی آن را بنیاد فرهنگ ایران در سال ۱۳۴۷ منتشر کرده است. همین اثر را بنیاد فرهنگ ایران در سال ۱۳۵۱ با ویرایش و افزوده‌های معزالدین مهدوی منتشر کرد. ترجمه‌های دیگری نیز از صورالکواکب موجود است که اهمیتشان به پای این ترجمه نمی‌رسد (نگاه کنید به [۲] صفحه ۱۰۱).

صورالکواکب در قرن سیزدهم به اسپانیایی و در قرن نوزدهم به فرانسوی ترجمه و منتشر شد. در سال ۱۹۵۳ متن آن بر اساس نسخه خطی پاریس که متعلق به کتابخانه الغ بیک بوده است، با مقابله با چند نسخه خطی دیگر، توسط اداره انتشارات شرقی دایرة المعارف عثمانی در حیدرآباد دکن (هند) انتشار یافت. این چاپ دارای مقدمه‌های باارزشی در شناساندن اهمیت کارهای صوفی است.

مزیت کار صوفی در این است که او به معلومات پرچامانده از گذشتگان بسنده نمی‌کرد و خود نیز به رصد می‌پرداخت. به این ترتیب توانست ضمن تکمیل اطلاعات موجود درباره ستاره‌ها، اشتباهاتی را تصحیح کند که دیگران به نسبت از یکدیگر تکرار کرده بودند. صوفی سحابی امراة‌المسلسله و ابر ماژلانی بزرگ و صورتهای جنوبی را رصد کرد. از

کارهای مهم دیگر صوفی افزودن بر درستی کار اسطرلاب است. او عنکبوت اسطرلاب را مشبک طرح کرده بود که ستاره‌های مرئی بیشتری را ثبت می‌کرد. صوفی از این ستاره‌ها ۳۷ تارا نامگذاری کرد و مشخصاتشان را در سال ۳۵۸ به دست آورد. صوفی این ستاره‌ها را چنین طبقه‌بندی کرد: ۱۱ ستاره قدر اول، ۱۳ ستاره قدر دوم، ۱۲ ستاره قدر سوم و یک ستاره قدر چهارم. این که دانشمند پرمایه‌ای چون بیرونی کارهای صوفی را به سبب اینکه شخصاً اهل آزمایش و مشاهده بوده می‌ستاید نشان‌دهنده ارزش والای روش کار علمی صوفی است. بیرونی در قانون مسعودی قدرهای ستاره‌ها را از صورالکواکب نقل کرده و در کتاب تحدید تعیین میل کلی خورشید را که به دست صوفی در شیراز انجام شد شرح داده است.

سایر آثار صوفی بدین قرارند: رساله فی العمل بالاسطرلاب - کتاب فی العمل بالاسطرلاب - کتاب العمل بالکرة الفلکیه - کتاب المدخل الی علم النجوم و احکامه - اشکال متساوی الاضلاع (در هندسه). نسخه‌های خطی این آثار به عربی موجود است. از صوفی اثری به فارسی به نام رساله فی معرفة الاسطرلاب نیز در دست است (نسخه ۴۸۰/۳ دانشگاه تهران) و در کتاب هدایة العارفين (جلد ۱ صفحه ۵۱۴) اثری به نام عجایب المخلوقات به فارسی جزو آثار او ذکر شده است. برای اطلاع بیشتر در مورد این نسخه‌های خطی نگاه کنید به [۲] و [۳].

در چهارمین سمپوزیوم بین‌المللی تاریخ علوم عربی که در آوریل ۱۹۸۷ در سوریه برگزار شد، پیشنهاد شد که امسال (۱۹۸۸) در کنفرانس سالانه تاریخ علوم عربی از عبدالرحمن صوفی تجلیل شود. جا دارد در کشور زادگاه صوفی نیز تجلیل شایسته‌ای از او (به مناسبت هزاره‌اش) به عمل آید.

محمد باقری

### منابع

۱. تحدید نهایات الامکان لتصحیح مسافات المساکن، ابوریحان بیرونی، ترجمه احمد آرام، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۲.
۲. ریاضیدانان ایرانی، ابوالقاسم قربانی، مدرسه عالی دختران ایران، تهران، ۱۳۵۰.
۳. زندگینامه ریاضیدانان دوره اسلامی، ابوالقاسم قربانی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۶۵.
۴. عبدالرحمان صوفی (مقاله)، غلامحسین صدیقی، افشار، مجله فضا، سال سوم، شماره ۲۷ (آبان ۱۳۴۸) صفحات ۶۹-۷۱.
۵. دایرة المعارف فارسی، غلامحسین مصاحب، جلد اول و دوم.
6. A Survey of Islamic Astronomical Tables; E S Kennedy. The American Philosophical Society, Philadelphia, 1956.
7. Newsletter. Institute for the History of Arabic Science, Jan 1987.
۸. "عبدالرحمان صوفی" (مقاله)، احمد آرام، مجله دانشمند، ویژه‌نامه نجوم (آذر ۶۵) صفحات ۷۸ - ۸۰.